

*Білоус Н. П.,**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов за фахом
Національного авіаційного університету**Гурська О. О.,**кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов за фахом
Національного авіаційного університету**Теремінко Л. Г.,**кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов за фахом
Національного авіаційного університету*

ПЕРЕКЛАД ІСТОРИЗМІВ РОМАНУ В. СКОТТА «АЙВЕНГО»

Анотація. У статті проаналізовано історичний роман В. Скотта «Айвенго» на предмет виявлення історично маркованої лексики, визначено її форми й функції. Зокрема, увагу зосереджено на вивченні функціонування історично маркованої лексики, що слугує засобом творення хронотопу і виконує функцію маркування. Автор зауважує, що історично маркована лексика охоплює історизми та архаїзми, які натомість поділяють на архаїзовані й обсолетизовані слова. Автор зосереджує увагу на особливостях функціонування лексико-тематичних груп у історичному романі В. Скотта «Айвенго».

Переклад історизмів неможливий без аналізу їхньої семантики, яку потрібно намагатися якнайповніше відтворити, зважаючи на тематичну належність, осмислюючи конотації, що постають в уяві носія мови й мають бути кваліфіковані через специфіку тематичної групи, до якої вони належать. Таке переконання дало змогу застосувати в пропонованому дослідженні аналітичний підхід, згідно з яким специфіка відтворення історизмів у перекладі щодо параметрів точності історичної інформації, зокрема й часового складника та пов'язаних із ним асоціацій, корелює з чинником належності до певної тематичної групи.

Розподіл архаїзованих частин мови в історичному романі «Айвенго» свідчить, що цільова установка творчості В. Скотта спрямована на конкретизацію описування подій зображеного в романі історичного часу, що створюється шляхом скрупульозної деталізації й завдяки послідовності у відтворенні загальної картини подій.

Постулюється ідея про необхідність передання всіх особливостей і тонкощів архаїзованих компонентів твору, що виникли внаслідок реалізації стилістичних ресурсів архаїчної лексики мови оригіналу, що потребує найбільш широкого спектру засобів відтворення відтінків у мові перекладу.

Автор доходить висновку, що історично маркована лексика потребує текстової стилізації або до умов сучасності, або до умов історичної доби й передбачає врахування чинника часу. У відтворенні історично маркованої лексики має бути опрацьована як семантика лексичної одиниці, так і конотації та асоціативні зв'язки, наявні в її значенні.

Ключові слова: історично маркована лексика, історизми, архаїзми, історична стилізація, художній текст, переклад.

Постановка проблеми. Питання про відтворення історизмів – одне з найскладніших у теорії перекладу, водночас його розв'язання має особливе значення у практиці перекладу художнього тексту. З одного боку, перекладений художній текст для читачів має якнайточніше відтворювати функційний комплекс оригінального твору, а з іншого – переклад є самодостатнім літературним та історичним джерелом. Якщо перша умова корелює з різноманітними параметрами відповідності оригіналу й вихідної мови, то друга – із нормами мови перекладу, вимогами іншої комунікативної культури, певною традицією перекладу та оцінними критеріями якості новоствореного тексту.

У перекладі історизмів вагоме те, що носій мови сприймає історизм як незвичне, несинхронне слово та як лексичну одиницю, яка містить інформацію про певну добу. Орієнтиром у перекладі архаїчних лексичних одиниць також можуть слугувати різноманітні прийоми, спрямовані на відтворення відчуття незвичності, певної часової несинхронності та якнайповнішого передання історичної інформації оригіналу. Неточності в переданні історичної інформації чи суттєві відхилення від неї можуть нівелювати стильову домінанту, знецінювати текст і негативно позначатися на сприйнятті твору.

Очевидно, із можливих варіантів перекладу варто обирати той, що зберігає більше часової інформації – чи то історичної, чи то прагматичної. Це сприятиме точності відтворення історичних подій і фактів.

Збіг семантики історизмів в обох мовах засвідчує, що аналізоване поняття наявне в обох культурах. У разі виявлення розбіжностей постають проблеми через несумісність культурного та історичного тла. За цих умов на перекладацькі рішення безпосередньо впливають численні чинники: ступінь розуміння тексту, мовна й світоглядна культура перекладача, рівень адекватності засобів стилетворення й образотворення мови оригіналу та перекладу, фактор адресата, фонові знання про культуру, історію тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною базою є лінгвістичні дослідження історично маркованої лексики, які були закладені працями теоретиків худож-

нього перекладу В. Виноградова, С. Влахова і С. Флоріна, Р. Зорівчак, В. Коптілова, О. Коваленко, В. Шевчука. Вивченню цієї проблематики присвятили свої роботи Є. Мешалкіна, Н. Рудницька. Науковці визначають принципи стилізації «мови епохи», види/форми відхилення від сучасної літературно-мовної норми.

Метою статті є визначення стратегій відтворення історизмів у перекладі історичного роману, а також виявлення та обґрунтування оптимальних перекладацьких рішень, які зумовлюються часовою дистанцією у процесі перекладу роману В. Скотта «Айвенго».

Виклад основного матеріалу. **Транслітерацію** в перекладі історизмів застосовують, коли йдеться про назви осіб, божеств, угруповань людей, посади, зниклі географічні назви, титули, предмети побуту тощо. Це корелює із завданням адекватного відтворення історичної лексики, притаманної певній епосі. Транслітерація передбачає механічне перенесення історизму з мови оригіналу до мови перекладу за допомогою наявних графічних засобів із максимальним наближенням до оригінальної фонетичної форми. Саме тому вона слугує чинником внутрішньомовного оновлення лексичного складу мови, репрезентованого насамперед у перекладній літературі – художній.

У перекладах роману «Айвенго» наявні: “*clerk*” – клерк, “*abbot*” – абат, “*camphire*” – камфора, “*anchoret*” – анахорет, “*abacus*” – абакус, “*page*” – паж, “*legion*” – легіон, “*yeoman*” – йоман, “*cavalcade*” – кавалькада, “*tunic*” – туніка, “*bard*” – бард, “*scalds*” – скальди, “*thane*” – тан, “*baron*” – барон, “*alderman*” – альдермен, “*lord*” – лорд та інші.

Транслітерація історизмів – це не єдиний можливий спосіб їх перекладу, але вона необхідна, коли потрібно зберегти лаконічність позначення та традиційність відтворення історизму. Водночас транслітерація дає змогу акцентувати специфічність чи незвичність слова на позначення певної історичної реальності, контрастність щодо сучасного відповідника та нейтрального стилю тексту, тому сприяє збереженню відчуття дистанції слова в часі.

Доцільність використання транслітерації вмотивована потребою відтворення темпоральної чи культурної специфіки історизму. Надмірна кількість прийомів транслітерації в перекладі може призвести до семантичного перевантаження мови твору та його незрозумілості читачам.

Зазначимо, що іноді транслітерований варіант історизму потребує коментарів, пояснень і контексту. У разі незрозумілості історизму, що вперше введений до обігу перекладачем, або його рідковживаності саме контекст найчастіше здатен розкрити зміст слова, хоч і не завжди повністю:

“the hermit only replied by a grin; and returning to the hutch, he produced a leathern bottle, which might contain about four quarts” [1].

«Самітник відповів самою усмішкою, а ще раз відійшовши до комірчини, дістав звідти бурдючок, кварта на чотири» [2].

Дещо відмінним є український переклад І. Давиденко із використанням рідковживаного слова, розуміння якого постає з контексту:

«Замість відповіді самітник лише посміхнувся й витяг зі своєї скрині шкіряну сулію місткістю з піввідра» [3].

У цьому випадку застосовано додатковий влучний прийом відтворення історизму – лексична заміна.

Ще одним варіантом перекладу історизмів є створення нового слова чи словосполучення, тобто заміна або субститу-

ція, зокрема й **калькування**. Цей спосіб перекладу дає змогу зберегти зміст та історичну інформацію лексеми.

«Калькування – відтворення не звукового, а комбінаторного складу слова чи словосполучення, коли складові частини слова (морфеми) чи фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу» [4].

У перекладах виявлено відтворення історизмів за допомогою кальки, напівкальки, а також неологізмів. Наведемо приклади:

“Order of Knights Templars” – орден лицарів храму, “Knight of St. John of Jerusalem” – лицар Іоанна Єрусалимського, “Patriarchs of the Old Testament” – патріархи Старого Завіту та інші.

Такий переклад є характерним для назв військових чи церковних організацій, чинів тощо. Необхідно зазначити, що ні транскрипція й транслітерація, ні калькування не забезпечують для неознайомленого читача розуміння того чи того слова в перекладі, це призводить до втрати певної історичної інформації. Значення оригіналу залишається нерозкритим унаслідок того, що всі компоненти калькування комплексно не відтворюють повністю значення фрази оригіналу.

Типовими прикладами слів-кальок можна назвати переклади історизмів із роману «Айвенго» “*swineherd*” – свинопас, “*bowman*” – стрілок, “*tire-woman*” – камер-фрейліна, “*woodcutter*” – дроворуб.

Переклади напівкалькою наявні в текстовій репрезентації таких історизмів: “*canon*” – канонік, “*ropemaker*” – линвар, “*nailer*” – цвяхар, “*weaver*” – ткач, “*beaver*” – наустник, “*scout-master*” – розвідник.

Уведення до тексту семантичного неологізму. Болгарські вчені витлумачують названий метод так: «Семантичний неологізм – умовно нове слово чи словосполучення, створене перекладачем, що дає змогу передавати змістове наповнення реальності» [4]. На відміну від кальки, у семантичного неологізму відсутній етимологічний зв'язок з оригіналом.

Наприклад, у романах В. Скотта трапляються такі назви урядників, як “*High Chamberlain*”, “*High Marshal*” та інші. Перекладач має змогу використати метод калькування й передати англійські історизми прикметниками: *головний, великий, перший* тощо. Натомість І. Давиденко обирає збереження історичного колориту та правдивості зображення того часу, тому перекладає “*High Chamberlain*” як *обергофмайстер* [3], а Ю. Лісняк перекладає “*High Chamberlain*” як *головний скарбничий Англії* [2].

Отже, у наведених прикладах наявні елементи, традиційні для рідної мови перекладачів, та є помітною тенденція до українізації. Вибір калькування, транслітерації чи змішаного способу часто залежить від словникової статті, однак багато випадків, особливо пов'язаних з історико-культурними іменами, рідковживаними географічними назвами, новими термінами, потребують самостійного рішення перекладача. Деякі міркування можуть допомогти сформулювати перекладацьку позицію: по-перше, вибір на користь буквальності перекладу не завжди буває найкращим, бо спричинює появу незручної для сприйняття мовної одиниці – це нерідко трапляється в дослівному калькуванні.

Наприклад, переклад *Лондонський Тауер* є кращим за варіант *Тауер Лондона*, хоча за поверховою структурою останній переклад ближчий до вихідної одиниці. Але в наведеному при-

кладі, як і в багатьох подібних випадках, перекладач передав не поверхову структуру, а функціональну:

“a thousand silver pounds, after the just measure and weight of the Tower of London” [1]. «*тисячу фунтів срібла точно за вагою, визначеною королівською рахунковою палатою в Лондоні*» [3].

Наведений переклад не є калькою, але перекладач надав перевагу контекстному змісту словосполучення *“Tower of London”*, на відміну від Ю. Лісняка, який використав прийом калькування – «*лондонський Тавер*» [2].

Отже, переклад-калька того чи того історизму або сполучення слів з історизмом може бути поширеним у мові перекладу, але залишатися при цьому «екзотизмом», що сприяє історизації тексту, передає відчуття незвичності звучання перекладу. Водночас бажано уникати надмірної віддаленості таких варіантів щодо культури перекладу.

У зв'язку із суттєвими відмінностями лексико-семантичних систем кальковані слова іноді можуть сприйматися носіями мови перекладу як незвичні чи навіть такі, що порушують норми мови. У перекладі історизмів така небезпека об'єктивована особливо гостро. У разі створення кальки історично маркованої лексики необхідно зважати на культурний складник вихідного слова. У перекладі він не повинен бути втрачений чи підмінений компонентом іншої культури (це актуально й щодо назв пам'яток історії та культури, подій, пам'яток тощо).

Констатовано, що приблизний переклад (стосовно історизмів це використання функціонального аналога, родо-видової заміни та опису) застосовують у роботі з художньою літературою частіше за будь-який інший метод. Приблизність у відтворенні зазвичай дає змогу певною мірою відтворити предметну суть історизму. Історичний колорит майже завжди втрачають, оскільки відбувається підміна конотативного еквівалента нейтральним за лінгвостилістичною функцією.

«Наближений переклад полягає у віднайденні найближчого за значенням відповідника в мові перекладу для лексичної одиниці мови оригіналу, що не має в мові перекладу точних відповідників» [5].

Це засвідчує й переклад історизму *“cloak”*: *“Conrade remained standing still upon the spot, and watching the flowing white cloak of the Templar”* [1]. «*Конрад довго стояв непорушно й дивився на білу кирею тамплієра...*» [2].

Використання функціонального аналога нерідко посилює необхідність коментування. Наприклад, історизм *князь* у перекладацькій практиці найчастіше відтворюють як *“prince”*, однак це англійське слово за значенням наближене радше до історизму *принц*. У романі «Айвенго» це слово вжите в словосполученні *“prince of usurers”*, передане Ю. Лісняком як *князь лихварів* (порівняймо з можливим варіантом: *король лихварів; цар лихварів*, які були б недоречними в цьому випадку). У наведеному прикладі слово *князь* ужите в дещо переносному розумінні, отже, необхідності в поясненні немає.

Отже, серйозним недоліком перекладу історизмів через добір аналогів є нівеляція національної та історичної специфіки поняття. У царині духовної культури це може призвести до міжкультурної й міжчасової інтерференції: надання чужому явищу непритаманних йому часових і культурних ознак на основі подібності з відомим матеріалом. Зокрема, такі випадки інтерференції трапляються в перекладах історизмів на позначення релігійних статусів священнослужителів, коли не роз-

різняють католицькі та православні конфесійні поняття. На це звертав увагу ще Л.В. Щерба, наголошуючи, що велика кількість уявлень із часом змінили змістове наповнення, не завжди є змога відтворити це просто й зрозуміло в перекладі. Учений наводить приклад, що наш прокурор – це не те саме, що в інших країнах, але попри це ми перекладаємо його як *“procureur”* безмежну кількість разів [6].

Описовий переклад як спосіб передання безеквівалентної лексики полягає в розкритті значення лексичної одиниці мови оригіналу за допомогою розгорнутих словосполучень, що передають суттєві ознаки позначуваного явища певною лексичною одиницею, тобто, по суті, за допомогою дефініції мовою перекладу.

Наведемо приклад використання описового перекладу у відтворенні безеквівалентних лексичних одиниць: приклад, у якому опис запозиченого з французької мови слова *«mortier»* реалізовано за допомогою перифразу:

“his head was covered with a scarlet cap, faced with fur of that kind the French call mortier, from its resemblance to the shape of an inverted mortar” [4].

«*На ньому була червона шапка з хутряною опушкою з тих, що французи називають mortier за подібність її форми з макітрою, перекинутою догори дном*» [3].

На сторінці представлено додаткове пояснення – «*суддівська шапка*». Ю. Лісняк пропонує схожий творчий варіант: *«Голову йому покривала червона, підбита хутром шапка з тих, що їх французи називають mortier – «ступками», бо вони й скидаються формою на перекинену догори дном ступку»* [2].

Перевагою описового перекладу є те, що він забезпечує повне розуміння, на відміну від транслітерації й калькування. Це особливо важливо у відтворенні таких інформаційно насичених лексичних одиниць, як історизми. Водночас історизм перекладають не аналогічно до структури мовної одиниці, а розлогим описом. Використання описового перекладу, хоч і виконує завдання відтворення безеквівалентної лексики, особливо в перекладі художніх текстів, має свої обмеження, як і застосування транскрипції та калькування.

Часто перекладачі вдаються до об'єднання двох прийомів у відтворенні історизмів – транскрипції чи калькування й описового перекладу, подаючи останній у покликанні чи в коментарі. Це дає змогу ущільнити текст, з одного боку, а з іншого – розкрити семантику певної одиниці через описовий переклад. Отже, пояснивши значення історизму, перекладач надалі може використовувати його транскрипцію чи кальку. Однак у художній літературі є випадки й короткого опису, що обмежений інформацією про родову належність історизму.

Принцип родо-видової заміни полягає в заміні виду родом або специфічного – загальним. Переклад за допомогою цього прийому дає змогу передати з певною мірою точності семантику історизму лексею з більш широким значенням – через заміщення видового поняття на родове. Таке відтворення історизмів у мові перекладу неодмінно призводить до втрати конкретності – меншою або більшою мірою.

У перекладі наведених історизмів перекладачі відмовилися від транскрипції й замінили їх родовими поняттями: *“fourtier”* і *“harbinger”* – *гонець*, *“cuirass”* – *лати* замість більш конкретного значення *кіраса* – захисна пластина для грудей та спини), *“esplanade”* – *майданчик*, *“culverin”* – *гармата*, *“falconet”* – *польова гармата*, *“sutar”* – *сукня*, *“surcoat”* –

верхня сукня, “two-handed sword” – шабля замість дворучного меча, “darioles” – печиво, “blanmanger” – тістечка; “yeoman in rich liveries” – сторожа в багатому одязі, “visor” – шолом, “sandals” – взуття, “tunic” – сукня, “sirloins” – наїдки.

Отже, відсутність прямих еквівалентів певних історизмів у словниковому складі іншої мови не означає їхньої принципової «неперекладності». В арсеналі перекладача зазвичай є достатній набір засобів, які дають змогу передати значення вихідної словникової одиниці в перекладеному тексті.

Проаналізовані вище чотири способи перекладу не ізольовані, їх можна застосовувати й у комбінаціях один з одним. Використання лише одного з них може призвести до переваження перекладного тексту іншомовним словниковим матеріалом чи «екзотизмами» (у разі транслітерації), або до недоречного розширення тексту (у разі описового, перифразного способу), або до повної втрати національної специфіки (за використання уподібнення), або до накладання змістового наповнення різних слів і розмивання їхніх лексичних значень.

Висновки. Підсумовуючи дослідження перекладу історизмів, схарактеризуємо певну послідовність і закономірність роботи перекладача. Для відтворення історизму потрібно виконати такі дії: 1) з’ясувати часові особливості оригіналу (наприклад, визначити, чи є оригінальний твір історичним текстом, чи стилізованим під старовину, чи історичним, але стилізованим під текст ще більш давньої епохи); окреслити всі аспекти його значення та походження; 2) обрати загальний принцип перекладу твору – стилізація, осучаснення; 3) спробувати відтворити часовий складник історичної належності, використовуючи словники; 4) намагатися відтворити інформаційну функцію лексичних історизмів, за можливості – подати опис чи пояснення.

На підставі алгоритму можна зробити висновок, що процес відтворення історизмів складається з двох етапів. *Перший етап* передбачає роботу з довідковою літературою для з’ясування автентичності історизму й аналізу його стилістичного, функціонального, семантичного та хронологічного значення. *Другий етап* прогнозує процес і варіативність перекладу, передбачає авторський вибір, що зумовлений творчим та фаховим потенціалом перекладача, залежить від наявності чи відсутності прямих лексичних відповідників у мові перекладу, синонімічних варіантів та їх відбору з огляду на точність відтворення історичної інформації й на конотативне значення історизму, інші фактори.

Кінцевим результатом процесу можуть бути різні перекладацькі трансформації, прийоми, які втілюють основні тенденції до архаїзації, модернізації, нівелювання, вилучення.

Отже, варто дотримуватися збережувального принципу в разі відтворення як історизмів, так і архаїзмів, що описано вище. Це передбачає пріоритет архаїзації й історизації в перекладі, однак лише як внутрішній намір перекладача у процесі ухвалення рішень для перекладу, оскільки існує багато раніше зазначених зумовлених факторів, які призводять до поєднання різних прийомів у перекладі та до вибору на користь інших тенденцій перекладу.

Література:

1. Scott W. *Ivanhoe* / W. Scott. Ware : Wordsworth Edition Ltd, 1995. 390 p.
2. Скотт В. Айвенго / пер з англ. Ю. Лісняка та Г. Лозинської. К. : Школа, 2007. 494 с.

3. Скотт В. Айвенго / пер з англ. І. Давиденко. К. : Країна Мрій, 2014. 400 с.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе М. : Международные отношения, 1980. 176 с.
5. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. 4-е изд., испр. М. : Наука, 2006. 320 с.
6. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность, 2-е изд., стереотипное. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 432 с.
7. Коваленко О.В. Жанровый аспект перевода исторических реалий (на материале исторического романа В. Скотта «Айвенго»). *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки* 5. 2001. С. 76–80.
8. Островський Д.О. Аксиологічний аспект історизмів як перекладознавча проблема (на матеріалі українських, російських і німецьких текстів малого формату) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16; Київ, 2008. 19 с.
9. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 141 с.
10. Фурсова Л.О. Исторична тема в художній прозі : Вальтер Скотт «Айвенго». *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2002. № 9. С. 26–30.

Bilous N., Hurska O., Tereminko L. Translation of historicisms of the novel “Ivanhoe”

Summary. In this article the historical novel “Ivanhoe” by W. Scott was analyzed to identify historically marked vocabulary, its forms and functions. In particular, attention is focused on the study of functioning of historically marked vocabulary, which serves as a means of creating a chronotope and performs the function of marking. The author notes that historically marked vocabulary includes historicisms and archaisms, which in turn are divided into archaic and obsolete words. The author focuses on the peculiarities of functioning of lexical and thematic groups in the historical novel “Ivanhoe” written by W. Scott. The translation of historicisms is impossible without analyzing their semantics, which should be reproduced as fully as possible, given the thematic proximity, understanding the connotations which appear in the native speaker’s imagination and should be qualified by the specifics of the thematic group to which they belong. This belief allowed to apply an analytical approach in the study, according to which the specifics of reproduction of historicisms in translation in terms of the accuracy of historical information, especially the time component and related associations, correlates with the factor of belonging to a particular subject group.

The distribution of archaic parts of language in the historical novel “Ivanhoe” shows that the purpose of W. Scott’s work is aimed at concretization of the events described in his artwork, which in turn is created by rigorous detailing and succession in the reproduction of the overall picture of events.

The idea of the need to convey all the features and subtleties of archaic components of the work, which arose as a result of the implementation of stylistic resources of archaic vocabulary of the original language is postulated. This requires the widest range of means of reproducing shades in the target language.

The author comes to conclusion that historically marked vocabulary requires textual stylization either of modern or the conditions of historical era and requires the time factor. In the reproduction of historically marked vocabulary, both the semantics of the lexical unit and the connotations and associative connections, presented in its meaning, should be processed.

Key words: historically marked vocabulary, historicisms, archaisms, historical stylization, literary text, translation.